

Albertas ROSINAS
Vilniaus universitetas

DĖL ŽODŽIŲ LIE. *abu*, LA. *abi*, PR. *abbai* GRAMATINIO STATUSO

Skiriu JURIJUI STEPANOVUI

Части речи подходят под определение классифицирующих грамматических категорий.

Ю. С. Степанов

Baltistinėje literatūroje žodžiai, turintys reikšmę „abu“, tradiciškai laikomi skaitvardžiais. Tik lietuvių lingvistinėje literatūroje šiuo klausimu laikomasi alternatyvių nuomonių.

Prūsų tekstuose vartojamą žodį *abbai* „abu“ (gal. *abbans*) Janis Endzelynas priskiria skaitvardžiams (Endzelīns 1943, 73). Endzelynas visuose savo darbuose tiek prūsų *abbai*, tiek latvių *abi* (dial. *obu*), tiek lietuvių *abū*, *abūdu* neabejodamas laiko kiekiniais skaitvardžiais (Endzelīns 1922, 359–360; Endzelīns 1948, 156; 1951, 486–487). Tokiai nuomonei neprieštarauja Ch. S. Stangas (Stang 1966, 277). Kalbamojo žodžio gramatinio statuso nesvarsto ir jaunesniosios kartos latvių kalbininkai; sekdami Endzelynu žodį *abi* (dial. *obu*) jie laiko skaitvardžiu (MG 498, 382; Rudzīte 1964, 122; LV I 30; Gāters 1993, 262). Latvių lingvistinėje literatūroje nė vienam autoriui nėra kilusių net menkiausių abejonių, kad *abi* (dial. *obu*) gali būti ne skaitvardis. Matyt, tokią neabejotiną nuomonę lėmė Endzelyno autoritetas, nors paties Endzelyno darbuose kalbamojo žodžio semantinės analizės nėra.

Lietuvių lingvistinėje literatūroje yra dvi alternatyvios nuomonės: 1) *abū* (*abūdu*) esąs skaitvardis; 2) *abū* (*abūdu*) neabejotinai priklauso įvardžių klasei. Pirmosios nuomonės, plačiau neaiškindamas žodžio reikšmės, laikosi Jonas Jablonskis (1957, 89, 217, 219). Skaitvardžiu jį laiko Janas Otrėbskis, Vytautas Mažiulis, Zigmąs Zinkevičius ir visi leksikografai (žr. Otrėbski 1956, 164; Mažiulis 1970, 183–184; Zinkevičius 1981, 58; LKŽ I 14; DŽ 2). Skaitvardžiais laikomi ir šio žodžio vediniai *abejì*, *ābejetas* (plg. LKŽ I 4; LKG I 606 ir kt.). Akademinės „Lietuvių kalbos gramatikos“ autoriai *abū* (*abūdu*) priskiria prie skaitvardžių, nors kartu pastebi, kad jo „reikšmė yra daugiau įvardinė“ (LKG I 606). Pranas Skardžius 1947 m. rašytame praktinio pobūdžio straipsnelyje „Ką iš tikrųjų reiškia mūsų būdvardis *abuojas*?“ plačiau nekommentuodamas *abu* laiko įvardžiu, iš kurio senesnės formos **abuo* pasidarytas ir būdvardis *abuojas* „prastas, bjaurus, nedoras, įžūlus, įkyrus“ (Skardžius 1999, 680–681)¹. Pirmą kartą racionaliau paaiškinti *abu* (*abudu*) reikšmę ir

Nors latviškame sakinyje tiesiog ir nepasakyta, kad upelė turi dvi puses, tačiau jo presupozicija yra tokia: 1) samplaika *šai pusē* implikuoja upelės antros (kitos) pusės egzistavimą (t. y. *viņā pusē*); 2) *kitoje (anoje)* upelės pusėje ponai nėra tokie rūstūs, plg. dar *Abi upītes krasti bija krauji*. Todėl suprantama, kad visi dvipusius (dvišonius, dvikraščius, dvikrančius ir kt.) denotatus turintys daiktavardžiai, patekę į anaforą, baltų (ir kitose indoeuropiečių) kalbose sudaro junginius su įvardžiais, turinčiais reikšmę „abu, abi“, plg.: lie. *Abiem pusēm kelio pasėti kviečiai* LKŽ X 1009–1010; *Tuomet Nemunas abiem pusēm buvo miškais apaugęs* LKŽ X 1010 ir la. *Abās pusēs ceļam mežs* LV I 30; *Ceļa abās pusēs aug koki* LV I 456 ir kt. Šiuose sakiniuose selekcinio apribojimo taisyklės neleidžia vartoti junginių su įvardžiu *visi*, la. *visi*; neįmanomi būtų pasakymai *°visom pusēm kelio pasėti kviečiai*, *°visās pusēs ceļam mežs*. Tos pačios selekcinio apribojimo taisyklės neleidžia vartoti „visi“ reikšmės įvardžių slavų ir germanų kalbose pasakymuose su dvipusius (dvišonius) denotatus turinčiais daiktavardžiais, plg. r. *По обеим сторонам дороги торчали голые, черные камни* ir vok. (...) *sie (...) fuhr auf eine schmale Nebenstraße, die kaum mehr als ein Waldweg war. In beiden Seiten erhoben sich Bäume (...)* ir kt. Be to, kalbamieji įvardžiai taip pat vartojami kontekstuose su porą žyminčiais daiktavardžiais, pavyzdžiui, *dvyniai, rankos, kojos, akys, ausys, ragai, lūpos, krūtys*; la. *dvīņi, rokas, kājas, acis, ausis, ragi, lūpas, krūtis* ir kt. Su šiais (ir anksčiau minėtais) daiktavardžiais bendro pobūdžio posesyvinuose pasakymuose, kurių šerdis yra veiksmazodis *turėti* (la. *būt*), galimos ir skaitvardžio *du* (la. *divi*) atitinkamos formos, plg.: lie. *žmogus turi dvi rankas ir dvi kojas* ir la. *cilvēkam ir divas rokas un divas kājas*. Tačiau konkrečiuose pasakymuose, į kuriuos įeina tranzityviniai veiksmazodžiai (pvz.: *nukirsti, nulaužti, nutraukti, nupjauti* etc.), selekcinio apribojimo taisyklės kalbamųjų daiktavardžių neleidžia vartoti su skaitvardžiu *du* (la. *divi*); semantiškai neprasmingi būtų tokie pasakymai: *°kuliamoji žmogui nutraukė dvi rankas*, la. *°kuļmašīna cilvēkam norāva divas rokas*. Su šiais daiktavardžiais neįmanomi yra ir įvardžiai, turintys reikšmę „visi“: semantiškai neprasmingas būtų pasakymas *°kuliamoji jam nutraukė visas rankas* – galimas tik *kuliamoji jam nutraukė abi rankas*². Ir tai suprantama, nes įvardžiai, turintys reikšmę „visi“, gali būti vartojami tik tuo atveju, kai aibę sudaro mažiausiai trys elementai, t. y. kai daroma prielaida, kad egzistuoja aibė, susidedanti daugiau kaip iš dviejų elementų (žr. Rosinas 1996, 125):

$$(\forall^x f(x) \ \& \ \exists^x > 2f(x)).$$

Dabartinėse baltų kalbose *abū* (*abūdu*), *abì* (*abìdvi*), la. *abi*, *abas* (dial. *obu*) yra įvardžių *visi*, *visos*, la. *visi*, *visas* leksiniai ir poziciniai variantai. Jų semantinė struktūra yra paveldėta iš baltų prokalbės, t. y. iš tų laikų, kai dar tebebuvo vartojama

² Įvardis *visi* semantiškai prasmingas būtų tik tuo atveju, jei būtų kalbama apie keturkojus gyvūnus, pvz.: *Kertamoji stirnai nukirto visas kojas*.

Nors latviškame sakinyje tiesiog ir nepasakyta, kad upelė turi dvi puses, tačiau jo presupozicija yra tokia: 1) samplaika *šai pusė* implikuoja upelės antros (kitos) pusės egzistavimą (t. y. *viņā pusē*); 2) *kitoje (anoje)* upelės pusėje ponai nėra tokie rūstūs, plg. dar *Abi upītes krasti bija krauji*. Todėl suprantama, kad visi dvipusius (dvišonius, dvikraščius, dvikrančius ir kt.) denotatus turintys daiktavardžiai, patekę į anaforą, baltų (ir kitose indoeuropiečių) kalbose sudaro junginius su įvardžiais, turinčiais reikšmę „abu, abi“, plg.: lie. *Abiem pusēm kelio pasėti kviečiai* LKŽ X 1009–1010; *Tuomet Nemunas abiem pusėm buvo miškais apaugęs* LKŽ X 1010 ir la. *Abās pusēs ceļam mežs* LV I 30; *Ceļa abās pusēs aug koki* LV I 456 ir kt. Šiuose sakiniuose selekcinio apribojimo taisyklės neleidžia vartoti junginių su įvardžiu *visi*, la. *visi*; neįmanomi būtų pasakymai *°visom pusēm kelio pasėti kviečiai*, *°visās pusēs ceļam mežs*. Tos pačios selekcinio apribojimo taisyklės neleidžia vartoti „visi“ reikšmės įvardžių slavų ir germanų kalbose pasakymuose su dvipusius (dvišonius) denotatus turinčiais daiktavardžiais, plg. r. *По обеим сторонам дороги торчали голые, черные камни* ir vok. (...) *sie (...) fuhr auf eine schmale Nebenstraße, die kaum mehr als ein Waldweg war. In beiden Seiten erhoben sich Bäume (...)* ir kt. Be to, kalbami įvardžiai taip pat vartojami kontekstuose su porą žyminčiais daiktavardžiais, pavyzdžiui, *dvyniai, rankos, kojos, akys, ausys, ragai, lūpos, krūtys*; la. *dvīņi, rokas, kājas, acis, ausis, ragi, lūpas, krūtis* ir kt. Su šiais (ir anksčiau minėtais) daiktavardžiais bendro pobūdžio posesyvinuose pasakymuose, kurių šerdis yra veiksmožodis *turėti* (la. *būt*), galimos ir skaitvardžio *du* (la. *divi*) atitinkamos formos, plg.: lie. *žmogus turi dvi rankas ir dvi kojas* ir la. *cilvēkam ir divas rokas un divas kājas*. Tačiau konkrečiuose pasakymuose, į kuriuos įeina tranzityviniai veiksmožodžiai (pvz.: *nukirsti, nulaužti, nutraukti, nupjauti* etc.), selekcinio apribojimo taisyklės kalbamųjų daiktavardžių neleidžia vartoti su skaitvardžiu *du* (la. *divi*); semantiškai neprasmingi būtų tokie pasakymai: *°kuliamoji žmogui nutraukė dvi rankas*, la. *°kuļmašīna cilvēkam norāva divas rokas*. Su šiais daiktavardžiais neįmanomi yra ir įvardžiai, turintys reikšmę „visi“: semantiškai neprasmingas būtų pasakymas *°kuliamoji jam nutraukė visas rankas* – galimas tik *kuliamoji jam nutraukė abi rankas*². Ir tai suprantama, nes įvardžiai, turintys reikšmę „visi“, gali būti vartojami tik tuo atveju, kai aibę sudaro mažiausiai trys elementai, t. y. kai daroma prielaida, kad egzistuoja aibė, susidedanti daugiau kaip iš dviejų elementų (žr. Rosinas 1996, 125):

$$(\forall x f(x) \ \& \ \exists x > 2f(x)).$$

Dabartinėse baltų kalbose *abū (abūdu)*, *abì (abìdvi)*, la. *abi, abas* (dial. *obu*) yra įvardžių *visì, vīsos*, la. *visi, visas* leksiniai ir poziciniai variantai. Jų semantinė struktūra yra paveldėta iš baltų prokalbės, t. y. iš tų laikų, kai dar tebebuvo vartojama

² Įvardis *visi* semantiškai prasmingas būtų tik tuo atveju, jei būtų kalbama apie keturkojus gyvūnus, pvz.: *Kertamoji stirnai nukirto visas kojas*.

dviskaita (žr. Rosinas 1995, 50). Iš tikrųjų daiktavardžio daugiskaita (*vaikai, pupos...*) dabar žymi daugiau negu vieną elementą; priešingai, įvardžių *visi, visos*, la. *visi, visas*, pr. *wiffai, wiffas* daugiskaita – daugiau negu du elementus, o *abū, abì*, la. *abi, abas*, pr. *abbai* – du elementus (t. y. „visus“) (žr. Rosinas 1988, 196–197; 1994, 27). Baltų prokalbėje **visei, *visās*, bev. g. **visa*³ taip pat žymėjo daugiau kaip du elementus, o **abō, *abei*, bev. g. **abeja* – du elementus. Čia dar būtina pridurti, kad bevardės giminės formų **visa* ir **abeja* referentai buvo ne tik daiktavardžiai, bet ir predikatinės struktūros. Taigi žodžių, turinčių reikšmę „abu, abi“, semantinės struktūros analizė rodo, kad jie iš senų senovės priklausė ne skaitvardžių, o įvardžių klasei.

Turint visa tai galvoje keistokai atrodo neseniai išleistės knygos apie indoeuropiečių skaitvardžius autorių požiūris į žodžius, turinčius reikšmę „abu, abi“, – nemotyvuotas šių žodžių priskyrimas skaitvardžių klasei. Taip elgiasi baltų ir slavų kalbų skaitvardžių skyriaus autorius Bernardas Comrie (žr. Comrie 1992, 736–737). Taip pat elgiasi ir germanų kalbų skaitvardžių skyriaus autoriai (Ross, Berns 1992, 571–575), kurie „both“ reikšmės germanų kalbų žodžius tradiciškai priskiria skaitvardžiams. Toks kalbamųjų „both“ reikšmės žodžių semantinės struktūros ignoravimas pasaulinio garso lingvistiniuose leidiniuose vargu ar gali prisidėti prie baltistikos, slavistikos ir germanistikos pažangos.

ON THE GRAMMATICAL STATUS OF LITH. *abu*, LATV. *abi*, OPR. *abbai*

Summary

The article deals with the grammatical status of Lith. *abu* ‘both’, Latv. *abi* and OPr. *abbai*. In the Baltic literature, these words are traditionally referred to as numerals. However, the said words and the numerals – Lith. *du* ‘two’, Latv. *divi*, OPr. *dwai* – have different lexical meanings. The presupposition of the utterances with Lith. *du*, Latv. *divi*, OPr. *dwai* and Lith. *abu*, Latv. *abi*, OPr. *abbai* does not lead to the assumption that Lith. *abu*, Latv. *abi* and OPr. *abbai* are numerals. Cf. Jonas *atsivežė du sūnus* (‘John has brought two sons’) and Jonas *atsivežė abu sūnus* (‘John has brought both sons’). The first utterance implies that John may have even more sons (but he has brought only two), whereas the second utterance indicates that John does not have more sons (and he has brought all of them). The meaning of Lith. *abu*, Latv. *abi*, OPr. *abbai* suggests that the latter words should be considered pronouns. Moreover, these words function as pronouns in the structure of the text, too; the Lith. numeral *du*, Latv. *divi*, OPr. *dwai* usually occur in the focus, whereas the Lith. pronoun *abu*, Latv. *abi*, OPr. *abbai* occur in anaphoric structures. The contextual partners of the Lith. pronoun *abu* and the Latv. pronoun *abi* are always nouns which mean ‘forming a pair’ or ‘having two sides’: *ākys* (‘eyes’), *raņkos* (‘hands’), *aūsys* (‘ears’), etc., (Latv. *acis, rokas, ausis*); *kēlias* (‘road’), *gātvē* (‘street’), *tākas* (‘path’), *geležīnkelis* (‘railway’), *ežiā* (‘boundary’), *ūpē* (‘river’), *griovys* (‘ditch’), *kanālas* (‘canal’), *pýlimas* (‘dyke’), *siena* (‘wall’), etc., (Latv. *ceļš, iela, taka, dzelzceļš, eža, upe, grāvis, kanāls, dambis, valnis, robeža, siena*). Lith. *abu, abi* and the Latv. dialect forms *obu, obi* are reflections of the pronominal dual inherited from Proto-Indo-European.

³ Dėl šio įvardžio kilmės žr. Rosinas 1988, 196–197.

LITERATŪRA

- Comrie B., 1992, Balto-Slavonic, Indo-European numerals, – Trends in Linguistics. Studies and Monographs 57, Mouton de Gruyter, 717–833.
- Endzelin J., 1922, Lettische Grammatik, Riga.
- Endzelīns J., 1943, Senprūšu valoda, Rīga.
- Endzelīns J., 1948, Baltu valodu skaņas un formas. Rīga.
- Enzelīns J., 1951, Latviešu valodas gramatika, Rīga.
- Gāters A., 1993, Lettische Syntax. Die Dainas, Frankfurt am Main etc.
- Jablonskis J., 1957, Rinktiniai raštai, I, Vilnius.
- Jakaitienė E., A. Laigonaitė, A. Paulauskienė, 1976, Lietuvių kalbos morfologija, Vilnius.
- Mažiulis V., 1970, Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai, Vilnius.
- Otrębski J., 1956, Gramatyka języka litewskiego, III, Warszawa.
- Rosinas A., 1984, Lietuvių bendrinės kalbos įvardžių semantinė struktūra, Vilnius.
- Rosinas A., 1988, Baltų kalbų įvardžiai, Vilnius.
- Rosinas A., 1994, Audiatur et altera pars (įvardžių semantikos klausimu), – Baltistica, XXVIII (1), 19–32.
- Rosinas A., 1995, Baltų kalbų įvardžiai: morfologijos raida, Vilnius.
- Rosinas A., 1996, Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai, Vilnius.
- Ross A. S. C., J. Berns, 1992, Germanic, Indo-European numerals, – Trends in Linguistics. Studies and Monographs 57, 555–715.
- Rudzīte M., 1964, Latviešu dialektoloģija, Rīga.
- Skardžius P., 1999, Rinktiniai raštai, V, Vilnius.
- Stang Ch. S., 1966, Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen, Oslo etc.
- Zinkevičius Z., 1981, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, II, Vilnius.

SUTRUMPINIMAI

- DG – Dabartinės lietuvių kalbos gramatika, Vilnius, 1994.
- DŽ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, Vilnius, 1993.
- LG – Lithuanian grammar, Vilnius, 1997.
- LKG – Lietuvių kalbos gramatika, I, Vilnius, 1965.
- LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas, I–XIX, Vilnius, 1968–1999.
- LPI – Lietuviškos pasakos įvairios, I, Vilnius, 1993.
- LV – Latviešu literārās valodas vārdnīca, I–VIII, Rīga, 1972–1996.